Numerička matematika
8. predavanje

Saša Singer

singer@math.hr

web.math.pmf.unizg.hr/~singer

PMF – Matematički odsjek, Zagreb

Sadržaj predavanja

- Metoda najmanjih kvadrata (nastavak):
  - QR faktorizacija.
    - Gram–Schmidtov postupak ortonormalizacije.
    - Givensove rotacije.
    - Householderovi reflektori.
  - QR faktorizacija i pivotiranje.
  - Rješenje matrične formulacije QR faktorizacijom.
  - Neprekidni problem najmanjih kvadrata.
    - Jednostavni primjer. Složeniji primjer.
  - Ortogonalne familije funkcija, primjeri.
    - Trigonometrijske funkcije i Fourierov red.
- Dodatak: Primjer za najmanje kvadrate, Cholesky i QR.

Komentar rezultata 1. kolokvija

Rezultati prvog kolokvija — komentar:

- Općenito gledajući, rezultati su loši, čak jako loši :-(
- Prosjek bodova je 23.21, na 139 pristiglih. To je minimum (od 2015. g.) i čak 7.6 bodova manje nego lani!

Idemo redom ...

- Pohvala svima koji imaju ≥ 40 bodova — ima ih samo 3.
- Svi s ≤ 20 bodova ozbiljno su "ugroženi" — takvih je 51.

Kolokviji ispituju gradivo cijelog kolegija, a ne samo vježbe!

- Samo dio vas je to ozbiljno shvatio.
- Čak 50 studenata nema ni boda na 1. zad., a rezultat na 2. zad. je još gori!

Komentar rezultata 1. kolokvija — nastavak

Evo statistike po zadacima, na 139 pristiglih studenata:

Zadatak	1	2	3	4	5	ukupno
Uk. bod.	10	10	10	10	10	50
Prosjek	2.14	0.53	9.38	6.67	4.48	23.21

Komentar o "tužnijem" dijelu rezultata (bez 1. zadatka):

- 2. zad. — Zapis je $x_k = f_k(a_{ij})$, za $k = 1, 2$, i gledamo uvjetovanost funkcije f_k (sve je skalarno). Što bi???
- 5. zad. — Broje se točni rezultati, ne "znanje postupka". Deriviranje i max. aps. vrijednosti (vježbe).

Savjet: Isplati se bar pogledati predavanja i pazite na "račun".

Informacije — riješeni zadaci ...

Zadaci. Na mojoj i službenoj web stranici možete naći

- riješene zadatke iz neprekidnih najmanjih kvadrata (pdf format).

Tamo ima 6 zadataka s detaljnim rješenjima, a neki zadaci imaju i dva rješenja.

Neprekidni najmanji kvadrati se

- detaljno rade na predavanjima, skupa sa zadacima,

a ovo je dodatak za vježbanje.

QR faktorizacija

Definicija QR faktorizacije

Napomena. U ovom dijelu mijenjamo oznake $m \leftrightarrow n$, na uobičajene za matrice: $m =$ broj redaka, a $n =$ broj stupaca.

Neka je zadana matrica G tipa (m, n) koja ima puni stupčani rang, tj. $\mathrm{rang}(G) = n \leq m$. Rastav matrice G tako da je

$$G = QR = Q \begin{bmatrix} R_0 \\ 0 \end{bmatrix},$$

gdje je

- Q ortogonalna matrica reda m, a
- R_0 gornja trokutasta matrica reda n, s pozitivnim dijagonalnim elementima,

zove se QR faktorizacija matrice G.

Definicija QR faktorizacije

Ako postoji, prethodna faktorizacija može se napisati i u jednostavnijoj — tzv. skraćenoj formi.

- Prvih n stupaca matrice Q označimo s Q_0, tako da matrica Q_0 ima isti tip kao i G,
- a preostale stupce, koji su okomiti na Q_0, označimo s $Q_0^\perp$.

Onda je

$$G = QR = [\ Q_0 \quad Q_0^\perp\ ] \begin{bmatrix} R_0 \\ 0 \end{bmatrix} = Q_0 R_0, \qquad Q_0^T Q_0 = I_n.$$

Ostaje samo pokazati da takva faktorizacija postoji.

Napomena. Ako je $m > n$, onda $Q_0^\perp$ možemo izabrati na više načina $\Longrightarrow$ "puna" QR faktorizacija sigurno nije jedinstvena.

Egzistencija i jedinstvenost QR faktorizacije

Teorem. Neka je $G \in \mathbb{R}^{m\times n}$, za $m \geq n$, i neka je $\mathrm{rang}(G) = n$. Tada postoji jedinstvena "skraćena" QR faktorizacija, oblika

$$G = Q_0 R_0,$$

gdje je Q_0 matrica tipa $m \times n$, s ortonormiranim stupcima, tj. vrijedi

$$Q_0^T Q_0 = I_n,$$

a R_0 je gornja trokutasta matrica s pozitivnim dijagonalnim elementima (dovoljno je fiksirati predznake na dijagonali u R).

Pravokutnu matricu Q_0 s ortonormiranim stupcima, također, skraćeno zovemo "ortogonalnom".

Egzistencija i jedinstvenost QR faktorizacije

Dokaz. Najjednostavniji dokaz ide tako da stupce matrice

$$G = [\, g_1 \; g_2 \; \dots \; g_n \,]$$

ortonormiramo korištenjem Gram-Schmidtovog postupka.

1. korak: Zbog $g_1 \neq 0$, definiramo

$$q_1' = g_1, \qquad q_1 = \frac{q_1'}{\|q_1'\|_2}.$$

j-ti korak: Već imamo ortonormirane vektore $q_1, \dots, q_{j-1}$, koji razapinju isti potprostor kao i stupci $g_1, \dots, g_{j-1}$ matrice G. Onda definiramo novi vektor q_j' i normiramo ga

$$q_j' = g_j - \sum_{i=1}^{j-1} \langle g_j, q_i \rangle \, q_i, \qquad q_j = \frac{q_j'}{\|q_j'\|_2}.$$

Egzistencija i jedinstvenost QR faktorizacije

Stupci matrice G su linearno nezavisni, što osigurava $q_j' \neq 0$. Stavljanjem

$$Q_0 = [\, q_1 \; q_2 \; \dots \; q_n \,]$$

dobivamo $m \times n$ ortogonalnu matricu (ortonormirani stupci).

Uz oznaku za skalarne produkte i norme iz prethodne formule

$$r_{ij} = \langle g_j, q_i \rangle = q_i^T g_j, \qquad r_{jj} = \|q_j'\|_2,$$

polazni stupac g_j možemo napisati kao linearnu kombinaciju prvih j vektora q_i ortonormirane baze, u obliku

$$g_j = \sum_{i=1}^{j} r_{ij} q_i.$$

Koeficijenti r_{ij} su, upravo, elementi tražene matrice R_0. ■

Gram–Schmidtov postupak ortogonalizacije

U praksi se nikad ne koristi klasični Gram–Schmidtov postupak ortogonalizacije (skraćeno CGS), jer

- vektore g_j ortogonalizira obzirom na prethodne originalne vektore g_i.
- Zbog toga je nestabilan kad su stupci od G skoro linearno zavisni, tj. kad je G loše uvjetovana.

Umjesto CGS-a, može se koristiti tzv. modificirani Gram–Schmidtov postupak (skraćeno MGS),

- koji ortogonalizira vektore g_j obzirom na prethodno ortogonalizirane vektore q_i, pa je mnogo stabilniji.
- No, i kod njega se može dogoditi da je izračunati Q_0 vrlo daleko od ortogonalnog, tj. $\|Q_0^T Q_0 - I_n\| \gg u$, kad je G vrlo loše uvjetovana.

Gram–Schmidtov algoritam

Klasični i modificirani Gram–Schmidtov algoritam:

```
za j = 1 do n radi {
  /* Nađi j-ti stupac od Q_0 i R_0 */
  q'_j = g_j;

  za i = 1 do j - 1 radi {
    /* Oduzmi komponentu od g_j u smjeru q_i */

      /* kod CGS-a je */
    r_ij = q_i^T * g_j;

      /* kod MGS-a je */
    r_ij = q_i^T * q'_j;

    q'_j = q'_j - r_ij * q_i;
  };
```

Gram–Schmidtov algoritam (nastavak)

```
    r_jj = ‖q'_j‖2;
    ako je r_jj > 0 onda {
      q_j = q'_j / r_jj;
    }
    inače {
      /* Matrica R_0 je singularna -- stani */
    };
  };
```

Napomena: $r_{jj} = 0$ je ekvivalentno s tim da je

- g_j linearna kombinacija prethodnih stupaca matrice G (linearna zavisnost stupaca, pad ranga).

Pokažite da su dvije formule za r_{ij}, ona iz CGS i ona iz MGS, matematički ekvivalentne. Numerički, naravno, nisu (greške).

Gram–Schmidtov algoritam — komentari

Gram–Schmidtov algoritam daje skraćenu QR faktorizaciju $G = Q_0R_0$. Ako je $m > n$ (matrica Q_0 nije kvadratna), onda nam za "punu" faktorizaciju, tj. za kvadratni Q,

- fali ortogonalni komplement $Q_0^{\perp}$,

kojeg nemamo iz čega izračunati — "fale" stupci u G.

Čim je $\|q_j'\|_2 \neq 0$, za dijagonalni element r_{jj} možemo uzeti bilo koji od dva predznaka

$$r_{jj} = \pm\|q_j'\|_2.$$

Dakle, bilo kojim fiksiranjem predznaka na dijagonali od R_0,

- opet dobivamo jedinstvenu skraćenu QR faktorizaciju.

Drugi algoritmi

U praksi, kad želimo ortogonalni Q, koristimo

- ili Givensove rotacije,
- ili Householderove reflektore,

kojima poništavamo odgovarajuće elemente u matrici G. To ponovno daje konstrukciju QR faktorizacije i dokaz teorema.

Bitna razlika među ta dva algoritma:

- Givensove rotacije poništavaju po jedan element u stupcu,
- Householderovi reflektori poništavaju sve osim jednog elementa u (skraćenom) stupcu.

Oba algoritma mogu dati punu i skraćenu QR faktorizaciju.

Givensove rotacije

Givensove rotacije

Matrica oblika

$$R(\varphi) = \begin{bmatrix} \cos\varphi & -\sin\varphi \\ \sin\varphi & \cos\varphi \end{bmatrix}$$

zove se Givensova rotacija u ravnini.

Ova transformacija rotira svaki vektor $x \in \mathbb{R}^2$ za kut φ, u smjeru obrnutom od kazaljke na satu = u pozitivnom smjeru.

Slika za $x' = R(\varphi)x$ je

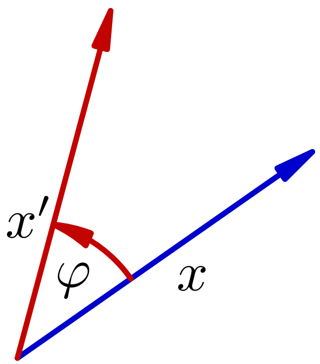

Givensove rotacije u (i,j) ravnini

U $\mathbb{R}^m$, možemo definirati Givensovu rotaciju u (i,j) ravnini s

$$
R(i,j,\varphi) = \begin{array}{c c}
 & \begin{array}{ccccccccc} & & & \overset{i}{\downarrow} & & & \overset{j}{\downarrow} & & \end{array} \\
\begin{array}{c} \\ \\ \\ i \rightarrow \\ \\ \\ \\ j \rightarrow \\ \\ \\ \\ \end{array} &
\begin{bmatrix}
1 & & & & & & & & \\
 & \ddots & & & & & & & \\
 & & 1 & & & & & & \\
 & & & \cos\varphi & & & -\sin\varphi & & \\
 & & & & 1 & & & & \\
 & & & & & \ddots & & & \\
 & & & & & & 1 & & \\
 & & & \sin\varphi & & & \cos\varphi & & \\
 & & & & & & & 1 & \\
 & & & & & & & & \ddots \\
 & & & & & & & & & 1
\end{bmatrix}
\end{array}
$$

Poništavanje korištenjem Givensovih rotacija

Matrica $R(i,j,\varphi)$ je ortogonalna. Za zadani vektor $x \in \mathbb{R}^m$,

- poništavamo njegovu j-tu komponentu x_j, korištenjem rotacije $R(i,j,\varphi)$.

Množenjem matrice $R(i,j,\varphi)$ slijeva na x mijenjamo

- samo i-tu i j-tu komponentu u x,
- pa poništavanje možemo gledati samo u (i,j) ravnini.

Dobiveni sustav jednadžbi je

$$\begin{bmatrix} \cos\varphi & -\sin\varphi \\ \sin\varphi & \cos\varphi \end{bmatrix} \begin{bmatrix} x_i \\ x_j \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} x_i' \\ 0 \end{bmatrix}.$$

Traže se elementi matrice rotacije $R(i,j,\varphi)$ i novi element x_i'.

Za $x_i = x_j = 0$, mora biti $x_i' = 0$ i možemo uzeti $R(i,j,\varphi) = I$.

Poništavanje korištenjem Givensovih rotacija

U nastavku uzimamo da je $x_i^2 + x_j^2 > 0$, tj. bar jedan nije nula.

Drugi redak u matričnoj jednadžbi opisuje poništavanje

$$\sin\varphi \cdot x_i + \cos\varphi \cdot x_j = 0.$$

Ako je $x_j = 0$ (tj. nemamo što poništavati), onda je $\sin\varphi = 0$.
U suprotnom, izlazi

$$\operatorname{ctg}\varphi = -\frac{x_i}{x_j}.$$

Odavde, korištenjem trigonometrijskog identiteta

$$1 + \operatorname{ctg}^2\varphi = \frac{1}{\sin^2\varphi},$$

slijedi

$$\sin^2\varphi = \frac{x_j^2}{x_i^2 + x_j^2}, \qquad \cos^2\varphi = 1 - \sin^2\varphi = \frac{x_i^2}{x_i^2 + x_j^2}.$$

Poništavanje korištenjem Givensovih rotacija

Predznake za $\sin\varphi$ i $\cos\varphi$ biramo tako da x_i' bude pozitivan. Ako stavimo

$$\sin\varphi = -\frac{x_j}{\sqrt{x_i^2 + x_j^2}}, \qquad \cos\varphi = \frac{x_i}{\sqrt{x_i^2 + x_j^2}},$$

iz prve jednadžbe dobivamo

$$x_i' = \frac{x_i}{\sqrt{x_i^2 + x_j^2}}\, x_i + \frac{x_j}{\sqrt{x_i^2 + x_j^2}}\, x_j = \frac{x_i^2 + x_j^2}{\sqrt{x_i^2 + x_j^2}}$$

$$= \sqrt{x_i^2 + x_j^2} > 0.$$

Element x_i' je norma i-te i j-te komponente polaznog vektora. Ove formule vrijede i kad je $x_j = 0$ (tada je $\varphi = 0$ ili $\varphi = \pi$).

Sustavno poništavanje

Sustavnim poništavanjem elemenata, konstruirat ćemo QR faktorizaciju matrice G.

- Postoji puno redosljeda kako napraviti nule u matrici G.
- U sljedećem primjeru uzet je "standardni" redosljed: redom, po stupcima ($\rightarrow$), odozgo nadolje ($\downarrow$) u stupcu.

Poništavanje.

- Počinjemo s prvim stupcem i poništavamo redom elemente $g_{21}, \ldots, g_{m1}$.
- Ponovimo to isto za drugi, treći i svaki daljnji stupac, od dijagonalnog mjesta nadolje.
- Time nećemo "pokvariti" već sređene nule u prethodnim stupcima.

Sustavno poništavanje — primjer

Primjer. Za jednu matricu G, tipa 4×3, to izgleda ovako.

1. stupac:

- U radnoj matrici G, redom poništavamo elemente

$$g_{i1}, \quad i = 2, \ldots, m \ \ (m = 4),$$

rotacijama $R(1, i, \varphi_{1i})$, koje “nabacuju” normu prvog stupca na prvi element u stupcu (to je baš dijagonalni).

$$\begin{bmatrix} x & x & x \\ x & x & x \\ x & x & x \\ x & x & x \end{bmatrix} \to \begin{bmatrix} x & x & x \\ 0 & x & x \\ x & x & x \\ x & x & x \end{bmatrix} \to \begin{bmatrix} x & x & x \\ 0 & x & x \\ 0 & x & x \\ x & x & x \end{bmatrix} \to \begin{bmatrix} x & x & x \\ 0 & x & x \\ 0 & x & x \\ 0 & x & x \end{bmatrix}$$

Sustavno poništavanje — primjer (nastavak)

2. stupac:

- U radnoj matrici G, redom poništavamo elemente

$$g_{i2}, \quad i = 3, \ldots, m \ \ (m = 4),$$

rotacijama $R(2, i, \varphi_{2i})$, koje “nabacuju” normu drugog stupca (od dijagonale nadolje) na drugi element u stupcu.

- To neće “pokvariti” već sređene nule u prvom stupcu.
- Prvi redak (i stupac) se više ne mijenja.

$$\begin{bmatrix} x & x & x \\ 0 & x & x \\ 0 & x & x \\ 0 & x & x \end{bmatrix} \to \begin{bmatrix} x & x & x \\ 0 & x & x \\ 0 & 0 & x \\ 0 & x & x \end{bmatrix} \to \begin{bmatrix} x & x & x \\ 0 & x & x \\ 0 & 0 & x \\ 0 & 0 & x \end{bmatrix}$$

Sustavno poništavanje — primjer (kraj)

3. stupac:

- U radnoj matrici G, redom poništavamo elemente

$$g_{i3}, \quad i = 4, \ldots, m \;\; (m = 4),$$

rotacijama $R(3, i, \varphi_{3i})$, koje "nabacuju" normu trećeg stupca (od dijagonale nadolje) na treći element u stupcu.

- To neće "pokvariti" već sređene nule u prva dva stupca.
- Prva dva retka (i stupca) se više ne mijenjaju.

$$\begin{bmatrix} x & x & x \\ 0 & x & x \\ 0 & 0 & x \\ 0 & 0 & x \end{bmatrix} \to \begin{bmatrix} x & x & x \\ 0 & x & x \\ 0 & 0 & x \\ 0 & 0 & 0 \end{bmatrix}$$

Poredak poništavanja i ocjena greške

Drugi rasporedi poništavanja.

- Za ocjenu greške zaokruživanja postoji i bolji raspored poništavanja elemenata.
- Gore opisanim algoritmom, pri sređivanju prvog stupca, prvi redak se mijenja $m - 1$ puta, a svi ostali samo jednom.
- Poboljšanje dobivamo "ujednačavanjem", tako da se svaki redak transformira podjednak broj puta.
- To se postiže korištenjem niza nezavisnih rotacija, koje ne zahvaćaju iste retke.
- Takav raspored primjene rotacija, usput, još dozvoljava i paralelizaciju algoritma.

Nezavisne rotacije — paralelno poništavanje

Grafički, za jednu matricu tipa 4×3 to izgleda ovako.

Crveno i zeleno su nezavisne rotacije koje možemo istovremeno primjenjivati (samo su dvije, jer je m premalen).

$$\begin{bmatrix} x & x & x \\ x & x & x \\ x & x & x \\ x & x & x \end{bmatrix} \to \begin{bmatrix} x & x & x \\ 0 & x & x \\ x & x & x \\ 0 & x & x \end{bmatrix} \to \begin{bmatrix} x & x & x \\ 0 & x & x \\ 0 & x & x \\ 0 & 0 & x \end{bmatrix}$$

$$\to \begin{bmatrix} x & x & x \\ 0 & x & x \\ 0 & 0 & x \\ 0 & 0 & x \end{bmatrix} \to \begin{bmatrix} x & x & x \\ 0 & x & x \\ 0 & 0 & x \\ 0 & 0 & 0 \end{bmatrix}$$

Parovi su: $(1, 2)$ i $(3, 4)$, $(1, 3)$ i $(2, 4)$. Na samom kraju, u zadnja dva retka, više "ne ide" paralelno. Plave 0 su konačne.

Kako doći do Q?

Na kraju algoritma, na mjestu matrice G piše matrica R.

Do matrice Q dolazi se nakupljanjem primijenjenih rotacija, na pr.

$$R(n, m, \varphi_{nm}) \cdots R(1, 2, \varphi_{12})\, G := Q^{-1} G = R.$$

Matricu G smo slijeva pomnožili

- produktom ortogonalnih matrica, kojeg označimo s Q^{-1}.
- Produkt ortogonalnih matrica je opet ortogonalna, pa i regularna. Isto vrijedi i za njezin inverz $(Q^{-1})^{-1} = Q$.
- Zaključak: $G = QR$, gdje je Q ortogonalna.
- Ako znamo $Q^{-1} = Q^T$, onda se Q lako računa iz Q^T.

Matrica $Q^{-1} = Q^T$ dobiva se primjenom istih rotacija, samo na početnu matricu I_m, reda m — "što na G, to na I_m".

Alternativa za Q, puni i skraćeni Q

Kvadratnu matricu Q, u punoj QR faktorizaciji, možemo dobiti i bez transponiranja — akumulacijom produkta

- inverznih rotacija zdesna, na početnu matricu I_m.

Inverzna rotacija = rotacija za suprotni kut (tj. $\varphi \mapsto -\varphi$). Na pr.,

$$Q = \big(R(n,m,\varphi_{nm}) \cdots R(1,2,\varphi_{12})\, I_m\big)^T$$

$$= I_m\, R(1,2,-\varphi_{12}) \cdots R(n,m,-\varphi_{nm}).$$

Pravokutnu matricu Q_0 iz skraćene QR faktorizacije dobivamo tako da uzmemo prvih n stupaca od završne matrice Q,

$$Q_0 = Q(1:n).$$

A obratno? Napravimo punu QR faktorizaciju matrice Q_0!

Householderovi reflektori

Householderovi reflektori

Za zadani jedinični vektor $u \in \mathbb{R}^m$, matrica H definirana s

$$H = H(u) := I - 2uu^T, \quad \|u\|_2 = 1,$$

zove se Householderov reflektor.

Matrica H je

- simetrična,
- i ortogonalna, jer je

$$\begin{aligned} HH^T = H^2 &= (I - 2uu^T)\,(I - 2uu^T) \\ &= I - 4uu^T + 4u(u^T u)u^T \\ &= I - 4uu^T + 4\|u\|_2^2 uu^T = I. \end{aligned}$$

Zašto baš ime reflektor?

Promatrajmo hiperravninu koja je okomita na vektor u.

- Reflektor H sve vektore x preslikava u simetrične obzirom na tu hiperravninu, $x' = Hx$.

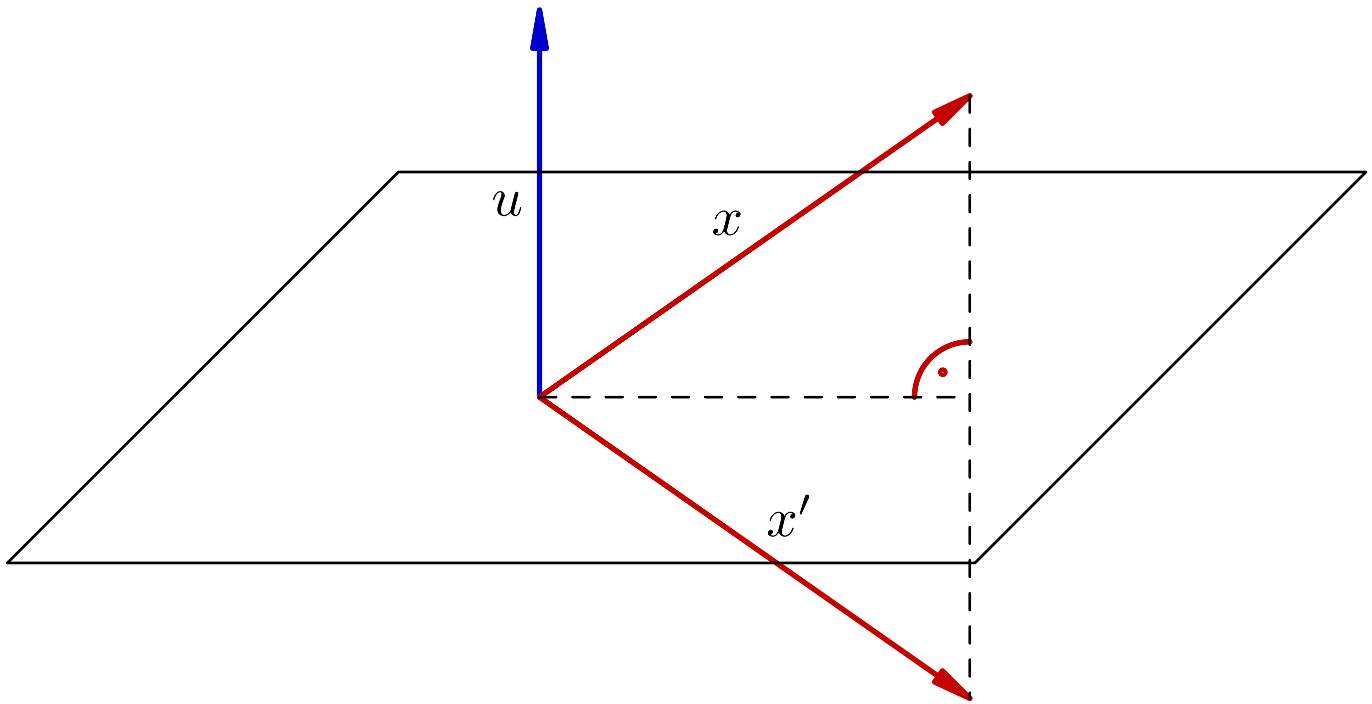

Usput, $P(u) := I - uu^T$ je projektor na tu hiperravninu.

Poništavanje Householderovim reflektorima

Neka je zadan vektor x. Treba naći Householderov reflektor H koji poništava sve komponente vektora x, osim prve. Dakle, treba naći jedinični vektor u koji definira takav reflektor H.

Tražimo da je

$$Hx = \begin{bmatrix} c \\ 0 \\ \vdots \\ 0 \end{bmatrix} = c \cdot e_1, \quad c \in \mathbb{R}.$$

Za početak, H je unitarna matrica, pa čuva normu vektora,

$$\|x\|_2 = \|Hx\|_2 = |c|.$$

odakle slijedi da je $c = \pm\|x\|_2$.

Poništavanje Householderovim reflektorima

Napišimo traženu jednadžbu preko nepoznatog vektora u

$$Hx = (I - 2uu^T)x = x - 2u(u^T x) = \pm\|x\|_2\, e_1.$$

Uočimo da je $u^T x$ broj = skalarni produkt dva vektora.

Zanemarimo na trenutak mogućnost da je $u^T x = 0$. Onda je

$$u = \frac{1}{2(u^T x)}\,(x \mp \|x\|_2\, e_1).$$

Obzirom na to da $u^T x$ ne znamo, možemo zaključiti da je

$$u = \alpha(x \mp \|x\|_2\, e_1), \quad \text{za neki } \alpha \in \mathbb{R},$$

tj. da je u paralelan s vektorom $\widetilde{u} = x \mp \|x\|_2 e_1$. Konačno, konstantu α nalazimo normiranjem vektora $\widetilde{u}$ na normu 1.

Poništavanje Householderovim reflektorima

Prema tome,

$$u = \frac{\widetilde{u}}{\|\widetilde{u}\|_2},$$

ako je $\widetilde{u} \neq 0$. U protivnom, stavljamo $u = 0$, odnosno, $H = I$.

Uočite da oba izbora predznaka $(\mp)$ u definiciji $\widetilde{u}$ uvijek daju

$$Hx = c \cdot e_1 = \pm\|x\|_2\, e_1.$$

Ako je $x = 0$, onda je $\widetilde{u} = 0$, a to znači da je $H = I$. Tada možemo uzeti bilo koji u, jer je $H \cdot 0 = 0$ za svaki H.

U protivnom je i $\|x\|_2 \neq 0$, pa barem jedan izbor predznaka $(\mp)$ u formuli za $\widetilde{u}$ daje $\widetilde{u} \neq 0$. Ako drugi izbor daje $\widetilde{u} = 0$, onda je $x = \pm\|x\|_2\, e_1$. Dakle, oba reflektora su korektna.

Izbor predznaka za u

Ranija mogućnost da je $u^T x = 0$ ne pravi nikakve poteškoće. Onda je $Hx = x = \pm\|x\|_2\, e_1$ i samo tada bar jedan izbor predznaka daje $\widetilde{u} = 0$. Dobiveni $H(u)$ je i tada korektan!

Za $x \neq 0$, u praksi se, zbog numeričke stabilnosti, često koristi

$$\widetilde{u} = x + \operatorname{sign}(x_1)\|x\|_2\, e_1,$$

zato da nema kraćenja pri računanju prve komponente od $\widetilde{u}$, tj. da oba pribrojnika budu istog znaka,

$$\widetilde{u}_1 = x_1 + \operatorname{sign}(x_1)\|x\|_2.$$

To znači da je $c = -\operatorname{sign}(x_1)$, što ponekad zbunjuje u praksi.

- Na primjer, za $x = e_1$ dobivamo $Hx = -e_1$!

Stvarno, uz pažljiviji poredak računanja, to nije potrebno!

Drugi način definicije H, primjena H na vektor

Napomena. Normiranje $\widetilde{u} \mapsto u$ se, formalno, može izbjeći, ako definiramo

$$H(\widetilde{u}) = I - 2\,\frac{\widetilde{u}\,\widetilde{u}^T}{\widetilde{u}^T\widetilde{u}}.$$

Kako djelovati s H na ostale stupce (ili neki vektor)?

Kad smo izračunali u, ne treba računati cijelu matricu H. Dovoljno je pogledati kako ona djeluje na neki vektor z:

$$Hz = (I - 2uu^T)z = z - 2u(u^Tz).$$

Dakle, treba izračunati skalarni produkt u^Tz, a zatim modificirati vektor z (to je neki stupac radne matrice).

Ako koristimo $H(\widetilde{u})$, onda $\widetilde{u}^Tz$ stalno treba dijeliti s $\|\widetilde{u}\|_2^2$.

QR faktorizacija korištenjem reflektora

QR faktorizacija provodi se sustavnom primjenom Householderovih reflektora na matricu G i to slijeva.

- Prvo se reflektorom H_1 ponište svi elementi prvog stupca (do na prvi), a na ostale stupce se djeluje reflektorom H_1.
- Zatim se ponište elementi dijela drugog stupca od dijagonale nadolje (osim dijagonalnog elementa). To se radi "skraćenim" reflektorom H_2'.

  Na cijelu radnu matricu onda djelujemo reflektorom

$$H_2 = \begin{bmatrix} 1 & \\ & H_2' \end{bmatrix}.$$

  U pripadnom vektoru u, prva komponenta je $u_1 = 0$.

QR faktorizacija korištenjem reflektora

I tako redom. U k-tom koraku, za $k = 1, \ldots, n$,

- reflektorom H_k' se poništava k-ti “skraćeni” stupac u radnoj matrici — od dijagonale nadolje.
- Na cijelu radnu matricu onda djelujemo reflektorom

$$H_k = \begin{bmatrix} I & \\ & H_k' \end{bmatrix},$$

s tim da je I reda $k - 1$, a H_k' je reda $m - k + 1$.

Ako želimo formirati ortogonalnu matricu Q, onda je

$$H_n H_{n-1} \cdots H_1 G = R, \quad \text{tj.} \quad Q^T = H_n H_{n-1} \cdots H_1,$$

ili

$$Q = (H_n H_{n-1} \cdots H_1)^T = H_1 \cdots H_{n-1} H_n.$$

QR faktorizacija i pivotiranje

Računanje QR faktorizacije

Neka je G zadana matrica tipa $m \times n$, s tim da je $m \geq n$.

Računanje QR faktorizacije matrice G

- provodimo u nizu od n koraka. Ako dozvolimo i $m < n$, broj koraka je $\min\{m, n\}$.

Na početku algoritma označimo $R^{(0)} := G$.

Opišimo kako izgleda k–ti korak algoritma, za $k = 1, \ldots, n$.

- Na početku k-tog koraka, trenutna radna matrica je $R^{(k-1)}$.
- U njoj, prvih $k - 1$ stupaca već ima gornjetrokutastu formu, tj. nule ispod dijagonale.
- Ti stupci se više neće mijenjati!

Računanje QR faktorizacije — radna matrica

Izgled radne matrice $R^{(k-1)}$ na početku k-tog koraka:

$$\left[\begin{array}{cccc:ccc}
r_{1,1}^{(1)} & r_{1,2}^{(2)} & \cdots & r_{1,k-1}^{(k-1)} & r_{1,k}^{(k-1)} & \cdots & r_{1,n}^{(k-1)} \\
 & r_{2,2}^{(2)} & \cdots & r_{2,k-1}^{(k-1)} & r_{2,k}^{(k-1)} & \cdots & r_{2,n}^{(k-1)} \\
 & & \ddots & \vdots & \vdots & & \vdots \\
 & & & r_{k-1,k-1}^{(k-1)} & r_{k-1,k}^{(k-1)} & \cdots & r_{k-1,n}^{(k-1)} \\
 & & & & r_{k,k}^{(k-1)} & \cdots & r_{k,n}^{(k-1)} \\
 & & & & \vdots & & \vdots \\
 & & & & r_{m,k}^{(k-1)} & \cdots & r_{m,n}^{(k-1)}
\end{array}\right].$$

Računanje QR faktorizacije — k-ti korak

U k-tom koraku — u matrici $R^{(k-1)}$

- poništavamo sve elemente k-tog stupca ispod dijagonale, nekom ortogonalnom transformacijom Q_k.
- Tako dobivamo novu radnu matrcu $R^{(k)}$ koja ima jedan "sređeni" stupac više.

Ovu transformaciju možemo prikazati u obliku

$$R^{(k)} = Q_k R^{(k-1)}, \quad k = 1, \ldots, n.$$

Na kraju dobivamo gornju trokutastu matricu $R := R^{(n)}$.

Nije bitno kako računamo Q_k — rotacijama ili reflektorima!

Pivotiranje stupaca u QR faktorizaciji

Kod QR faktorizacije, također, možemo koristiti pivotiranje, slično kao kod LR faktorizacije ili faktorizacije Choleskog.

- Uobičajeno se koristi pivotiranje (= zamjene) stupaca

$$GP = QR,$$

  gdje je P matrica permutacije.

Pivotiranje stupaca u k-tom koraku algoritma ($k = 1, \ldots, n$):

- Ako su x_ℓ, za $\ell = k, \ldots, n$, skraćeni stupci (od k-tog do m-tog reda), na "prvo" (tj. k-to) mjesto dovodi se onaj s najvećom normom, tj. tako da $\|x_k\|_2$ bude maksimalna.
- Zamjene se rade s cijelim stupcima, a ne sa skraćenim!

U zadnjem koraku više nema zamjena (samo jedan stupac).

Svrha pivotiranja

Svrha?

- Ako matrica G ima (skoro) linearno zavisne stupce, onda se QR faktorizacijom s pivotiranjem numerički određuje rang matrice G — "rez" kad dijagonala u R_0 "padne".

Teorem. Neka je $G \in \mathbb{R}^{m\times n}$ matrica ranga r. Tada postoje $n \times n$ matrica permutacije P, ortogonalna matrica Q reda m, te gornja trokutasta matrica R_0 ranga r, tipa $\min\{m, n\} \times n$, tako da vrijedi

$$GP = QR = Q \begin{bmatrix} R_0 \\ 0 \end{bmatrix}$$

i

$$r_{kk}^2 \geq \sum_{i=k}^{j} r_{ij}^2, \quad j = k+1, \ldots, n, \quad k = 1, \ldots, \min\{m, n\}.$$

Veza QR faktorizacije i faktorizacije Choleskog

Neka je G pravokutna matrica tipa (m, n), koja ima puni stupčani rang, tj. $\mathrm{rang}(G) = n \leq m$.

Matrica G ima jedinstvenu skraćenu QR faktorizaciju, pa je puni QR oblika

$$G = Q \begin{bmatrix} R_0 \\ 0 \end{bmatrix},$$

gdje je R_0 jedinstvena gornja trokutasta matrica reda n, s pozitivnim dijagonalnim elementima, a Q je unitarna matrica.

S druge strane, neka je $H := G^*G$ Gramova matrica skalarnih produkata stupaca matrice G.

Znamo da je onda H pozitivno definitna matrica. Zato H ima jedinstvenu faktorizaciju Choleskog ...

Veza QR faktorizacije i faktorizacije Choleskog

$$H = R^* R,$$

gdje je R gornja trokutasta s pozitivnom dijagonalom.

Tvrdnja. Ovi trokutasti faktori su jednaki, tj. vrijedi $R = R_0$.

Dokaz. U $H = G^* G$ uvrstimo QR faktorizaciju od G i "skratimo" $Q^* Q = I$. Jedinstvenost faktora R daje tvrdnju. ■

Ista veza (jednakost) vrijedi i za faktorizacije s pivotiranjem:

- pivotiranje stupaca po normi u QR faktorizaciji, i
- dijagonalno pivotiranje u faktorizaciji Choleskog.

Korist: ako znamo "faktor" G matrice H, i tražimo R,

- ne treba računati H, pa Choleskog, već samo QR od G.

Rješenje matrične formulacije korištenjem QR faktorizacije

Korištenje QR faktorizacije

Već smo najavili da ćemo za rješenje diskretnog linearnog problema najmanjih kvadrata koristiti QR faktorizaciju.

Prisjetimo se, ako je A $(n \times m)$ punog stupčanog ranga (tj. vrijedi $\mathrm{rang}(A) = m$), onda QR faktorizacija matrice A ima oblik

$$A = QR = \begin{bmatrix} Q_0 & Q_0^{\perp} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} R_0 \\ 0 \end{bmatrix} = Q_0 R_0.$$

Za početak, ako minimiziramo $\|Ax - b\|_2^2$, minimizirali smo i $\|Ax - b\|_2$. Zbog unitarne invarijantnosti 2-norme, imamo

$$\min_x \|Ax - b\|_2^2 = \min_x \|Q^T (Ax - b)\|_2^2 = \min_x \|Q^T Ax - Q^T b\|_2^2.$$

Korištenje QR faktorizacije

Za Q uzmimo ortogonalnu matricu iz QR faktorizacije, pa je

$$
\begin{aligned}
\min_x \|Q^T(Ax - b)\|_2^2 &= \min_x \left\| \begin{bmatrix} R_0 \\ 0 \end{bmatrix} x - Q^T b \right\|_2^2 \\
&= \min_x \left\| \begin{bmatrix} R_0 \\ 0 \end{bmatrix} x - \begin{bmatrix} Q_0^T \\ (Q_0^\perp)^T \end{bmatrix} b \right\|_2^2 \\
&= \min_x \left\| \begin{bmatrix} R_0 x - Q_0^T b \\ 0 - (Q_0^\perp)^T b \end{bmatrix} \right\|_2^2 \\
&= \min_x \left(\|R_0 x - Q_0^T b\|_2^2 + \|(Q_0^\perp)^T b\|_2^2 \right).
\end{aligned}
$$

Korištenje QR faktorizacije

Primijetimo da samo prvi član u prethodnom minimumu ovisi o x, a drugi ne.

Budući da je R_0 kvadratna i punog ranga (zbog A), onda je i regularna, pa postoji jedinstveno rješenje x linearnog sustava

$$R_0 x = Q_0^T b.$$

Time smo prvi član u kvadratu norme napravili najmanjim mogućim, jer je $\|R_0 x - Q_0^T b\|_2^2 = 0$.

Zaključak. Onda vrijedi

$$\min_x \|Ax - b\|_2 = \|(Q_0^\perp)^T b\|_2,$$

a postiže se za vektor x koji je rješenje sustava $R_0 x = Q_0^T b$.

Drugi način

Napomena. Postoji i lakši način da se dođe do prethodnog zaključka, ako znamo da su rješenja problema minimizacije

$$\min_x \|Ax - b\|_2$$

jednaka rješenjima sustava normalnih jednadžbi

$$A^T Ax = A^T b.$$

Ako je $A^T A$ regularna, što je ekvivalentno tome da A ima puni stupčani rang, onda problem najmanjih kvadrata ima jedinstveno rješenje

$$x = (A^T A)^{-1} A^T b.$$

Drugi način

Napravimo skraćenu QR faktorizaciju matrice A

$$A = Q_0 R_0.$$

Uvrštavanjem u rješenje x, izlazi

$$\begin{aligned} x &= (A^T A)^{-1} A^T b = ((Q_0 R_0)^T Q_0 R_0)^{-1} (Q_0 R_0)^T b \\ &= (R_0^T Q_0^T Q_0 R_0)^{-1} R_0^T Q_0^T b = (R_0^T R_0)^{-1} R_0^T Q_0^T b \\ &= R_0^{-1} (R_0^T)^{-1} R_0^T Q_0^T b = R_0^{-1} Q_0^T b, \end{aligned}$$

pa je x, očito, rješenje sustava

$$R_0 x = Q_0^T b.$$

Dodatak: Primjer za najmanje kvadrate, Cholesky i QR.

Neprekidni problem najmanjih kvadrata

Još jednom o najmanjim kvadratima

U uvodu o aproksimaciji rečeno je da se parametri funkcije $\varphi \in \mathcal{F}$ po metodi najmanjih kvadrata, traže tako da bude

$$\min_{\varphi \in \mathcal{F}} \|e(x)\|_2,$$

pri čemu je $e(x) = f(x) - \varphi(x)$.

Da bismo mogli naći minimalnu grešku u neprekidnom slučaju, moramo definirati

- skalarni produkt za neprekidne funkcije (ili širu klasu) na odgovarajućem intervalu.
- Definicija norme nije dovoljna! Već u diskretnom slučaju, rješenje je bila projekcija na potprostor, a za to nam je potreban skalarni produkt.

Definicija norme i skalarnog produkta

Neka je $w(x)$ zadana funkcija. $w(x)$ je težinska funkcija ako je

- $w(x) \geq 0$ na intervalu $[a, b]$,
- $w(x)$ može biti jednaka 0 samo u izoliranim točkama.

Težinska L_2-norma (ili samo 2-norma) funkcije u na $[a, b]$ je

$$\|u\|_2 = \left(\int_a^b w(x)\,|u(x)|^2\,dx \right)^{1/2}.$$

Ako je ta norma konačna i za funkciju u i za funkciju v, onda možemo definirati težinski skalarni produkt

$$\langle u, v \rangle = \int_a^b w(x)\,u(x)\overline{v(x)}\,dx.$$

Definicija skalarnog produkta

Skalarni produkt $\langle u, v\rangle$ je dobro definiran (konačan), jer vrijedi Cauchy–Schwarzova nejednakost

$$|\langle u, v\rangle| \leq \|u\|_2 \cdot \|v\|_2.$$

$\langle u, v\rangle$ je skalarni produkt, jer vrijede sljedeća svojstva:

1. $\langle u, u\rangle \geq 0$, a jednak je 0 za one funkcije u koje su nula u svim točkama gdje je $w(x) > 0$ (v. Mjera i integral),
2. linearnost u prvom argumentu
$$\langle \alpha_1 u_1 + \alpha_2 u_2, v\rangle = \alpha_1 \langle u_1, v\rangle + \alpha_2 \langle u_2, v\rangle,$$
3. i antilinearnost/linearnost ($\mathbb{C}/\mathbb{R}$) u drugom argumentu,
$$\langle u, \beta_1 v_1 + \beta_2 v_2\rangle = \bar{\beta}_1 \langle u, v_1\rangle + \bar{\beta}_2 \langle u, v_2\rangle.$$

Ortogonalne funkcije

Napomena. Ako se radi o realnim funkcijama, onda kompleksno konjugiranje drugog argumenta izbacujemo.

U nastavku radimo samo s poljem $\mathbb{R}$, tj. s realnim funkcijama.

Za funkcije u i v reći ćemo da su ortogonalne ako vrijedi

$$\langle u, v \rangle = 0.$$

Ako su u i v ortogonalne, onda vrijedi

$$\begin{aligned} \|u + v\|^2 &= \langle u, u \rangle + \langle u, v \rangle + \langle v, u \rangle + \langle v, v \rangle \\ &= \|u\|^2 + 2\langle u, v \rangle + \|v\|^2 = \|u\|^2 + \|v\|^2. \end{aligned}$$

Pitagorin poučak!

Sustavi ortogonalnih funkcija

Ako imamo sustav ortogonalnih funkcija u_k, $k = 0, \ldots, m$, za koje vrijedi

$$\langle u_i, u_j \rangle = 0, \quad \text{za} \quad i \neq j, \quad i, j = 0, \ldots, m,$$

i $u_k \not\equiv 0$ tamo gdje je $w(x) > 0$, onda vrijedi

$$\left\| \sum_{k=0}^{m} \alpha_k u_k \right\|_2^2 = \sum_{k=0}^{m} |\alpha_k|^2 \|u_k\|_2^2.$$

Prethodna jednakost znači da je ortogonalni sustav funkcija linearno nezavisan tamo gdje je $w(x) > 0$.

Ako je lijeva strana jednaka nula, mora biti i desna, a po pretpostavci je $\|u_k\|_2 > 0$, pa je jedino moguće da je $\alpha_k = 0$ za $k = 0, \ldots, m$.

Najmanji kvadrati — kvadrat norme greške

Ako je φ linearna funkcija, tj. $\varphi(x) = a_0\varphi_0(x) + \cdots + a_m\varphi_m(x)$, onda za kvadrat norme greške dobivamo

$$S := \|e\|_2^2 = \|f - \varphi\|_2^2 = \langle f, f\rangle - 2\langle f, \varphi\rangle + \langle \varphi, \varphi\rangle.$$

Ako uvrstimo oblik funkcije φ i definiciju skalarnog produkta, dobivamo

$$S = \int_a^b w(x) f^2(x)\, dx - 2 \int_a^b w(x) f(x) \left(\sum_{j=0}^m a_j \varphi_j(x) \right) dx + \int_a^b w(x) \left(\sum_{j=0}^m a_j \varphi_j(x) \right)^2 dx.$$

Sustav normalnih jednadžbi

Kvadrat norme greške S je funkcija koeficijenata a_j.

- Radi o kvadratnoj funkciji u $m+1$ varijabli, pa je nužni uvjet minimuma da su sve parcijalne derivacije jednake 0.

Dakle, mora vrijediti

$$\begin{aligned} 0 = \frac{\partial S}{\partial a_i} &= 2 \int_a^b w(x) \left(\sum_{j=0}^m a_j \varphi_j(x) \right) \varphi_i(x)\, dx \\ &\quad - 2 \int_a^b w(x) f(x) \varphi_i(x)\, dx, \end{aligned}$$

za $i = 0, \ldots, m$. Onda je ...

Sustav normalnih jednadžbi

Onda je

$$\sum_{j=0}^{m} a_j \int_a^b w(x)\varphi_i(x)\varphi_j(x)\,dx = \int_a^b w(x)f(x)\varphi_i(x)\,dx,$$

za $i = 0, \ldots, m$. Uočimo da su odgovarajući integrali, zapravo, skalarni produkti, pa linearni sustav za koeficijente ima opći oblik

$$\sum_{j=0}^{m} \langle \varphi_i, \varphi_j \rangle a_j = \langle \varphi_i, f \rangle, \quad i = 0, \ldots, m.$$

Uvedimo oznake

$$m_{ij} = \langle \varphi_i, \varphi_j \rangle, \quad t_i = \langle \varphi_i, f \rangle, \quad i, j = 0, \ldots, m,$$

Sustav normalnih jednadžbi

i neka je

$$a^T = [a_0, a_1, \ldots, a_m]$$

vektor nepoznatih parametara. Onda problem najmanjih kvadrata možemo zapisati kao sustav normalnih jednadžbi

$$Ma = t.$$

Matrica M, reda $m+1$, je

- očito simetrična,
- ali i pozitivno (semi)definitna.

Dodatno, ako su funkcije $\varphi_0, \ldots, \varphi_m$ linearno nezavisne na $[a, b]$, onda je M pozitivno definitna matrica.

Pozitivna (semi)definitnost matrice M

Pozitivna (semi)definitnost izlazi iz definicije elemenata m_{ij}. Za svaki vektor x imamo

$$x^T M x = \sum_{i=0}^{m} \sum_{j=0}^{m} x_i x_j \langle \varphi_i, \varphi_j \rangle = \sum_{i=0}^{m} \sum_{j=0}^{m} \langle x_i \varphi_i, x_j \varphi_j \rangle$$

$$= \left\langle \sum_{i=0}^{m} x_i \varphi_i, \sum_{j=0}^{m} x_j \varphi_j \right\rangle = \left\| \sum_{i=0}^{m} x_i \varphi_i \right\|_2^2,$$

što je očito nenegativno. Nuli je jednako ako i samo ako je

$$\sum_{i=0}^{m} x_i \varphi_i \equiv 0, \quad \text{čim je } w(x) > 0.$$

Ako su $\varphi_0, \ldots, \varphi_m$ linearno nezavisne, odavde slijedi i $x = 0$.

Rješenje problema najmanjih kvadrata

Neka su funkcije $\varphi_0, \ldots, \varphi_m$ linearno nezavisne na $[a, b]$.

Zaključak. Simetrične pozitivno definitne matrice su regularne, pa

- postoji jedinstveno rješenje problema $Ma = t$.

Nadalje, izračunati vektor a je jedinstveni minimum za problem najmanjih kvadrata, jer je

- Hesseova matrica drugih parcijalnih derivacija H, također, pozitivno definitna, što slijedi iz

$$h_{ij} = \frac{\partial^2 S}{\partial a_i \partial a_j} = 2 \int\limits_a^b w(x)\varphi_i(x)\varphi_j(x)\, dx = 2m_{ij},$$

tj. $H = 2M$!

Jednostavni primjer

Primjer. Neprekidnom metodom najmanjih kvadrata nađite polinom stupnja 1 koji aproksimira funkciju

$$f(x) = e^x$$

na intervalu $[-1, 1]$, uz težinsku funkciju $w(x) = 1$.

Rješenje. Zapišimo traženi polinom p_1 u obliku

$$p_1(x) = a_1 x + a_0.$$

Treba minimizirati

$$S = \int\limits_{-1}^{1} (e^x - a_1 x - a_0)^2 \, dx \to \min .$$

Jednostavni primjer

Deriviranjem dobivamo

$$\frac{\partial S}{\partial a_1} = -2\int_{-1}^{1} (e^x - a_1 x - a_0) x \, dx$$

$$\frac{\partial S}{\partial a_0} = -2\int_{-1}^{1} (e^x - a_1 x - a_0) \, dx.$$

Uz standardne oznake

$$s_k := \int_{-1}^{1} x^k \, dx, \qquad t_k := \int_{-1}^{1} e^x x^k \, dx,$$

treba riješiti sljedeći linearni sustav ...

Jednostavni primjer

... treba riješiti sljedeći linearni sustav

$$\begin{aligned} s_2 a_1 + s_1 a_0 &= t_1 \\ s_1 a_1 + s_0 a_0 &= t_0. \end{aligned}$$

Izračunajmo integrale s lijeve strane

$$s_k = \int_{-1}^{1} x^k \, dx = \frac{1}{k+1} x^{k+1} \Big|_{-1}^{1} = \frac{1 - (-1)^{k+1}}{k+1}$$

$$= \begin{cases} \dfrac{2}{k+1}, & \text{za } k \text{ paran}, \\ 0, & \text{za } k \text{ neparan}. \end{cases}$$

Jednostavni primjer

Za integrale s desne strane dobivamo

$$t_0 := \int_{-1}^{1} e^x \, dx = e^x \, \Big|_{-1}^{1} = e - e^{-1},$$

$$t_1 := \int_{-1}^{1} x e^x \, dx = \left\{ \begin{array}{ll} u = x & du = dx \\ dv = e^x \, dx & v = e^x \end{array} \right\}$$

$$= x e^x \, \Big|_{-1}^{1} - \int_{-1}^{1} e^x \, dx$$

$$= e + e^{-1} - (e - e^{-1}) = 2e^{-1}.$$

Jednostavni primjer

Linearni sustav tada glasi:

$$\begin{aligned} \frac{2}{3} \cdot a_1 + 0 \cdot a_0 &= 2e^{-1} \\ 0 \cdot a_1 + 2 \cdot a_0 &= e - e^{-1}, \end{aligned}$$

a njegovo rješenje je

$$a_1 = \frac{t_1}{s_2} = 3e^{-1} \approx 1.103638324,$$

$$a_0 = \frac{t_0}{s_0} = \frac{e - e^{-1}}{2} = \mathrm{sh}(1) \approx 1.175201194.$$

Pravac dobiven neprekidnom metodom najmanjih kvadrata je

$$p_1(x) \approx 1.103638324x + 1.175201194.$$

Složeniji primjer

Primjer. Neprekidnom metodom najmanjih kvadrata nađite polinome stupnjeva 1, 2 i 3, koji aproksimiraju funkciju

$$f(x) = \sin x$$

na intervalu $[0, \pi]$, uz težinsku funkciju $w(x) = |\cos x|$.

Rješenje. Skicirajmo prvo funkcije f i w.

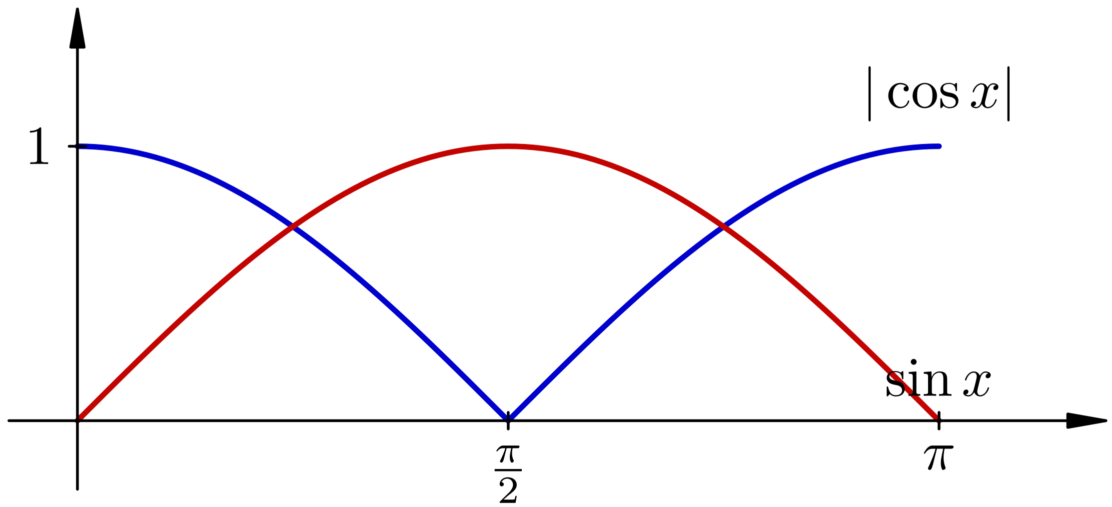

Složeniji primjer

Budući da su obje funkcije simetrične oko točke $\frac{\pi}{2}$, polinome se isplati pisati u bazi $\varphi_j(x) = (x - \frac{\pi}{2})^j$.

Ključna je "parnost" težinske funkcije w oko $\frac{\pi}{2}$, jer u matrici sustava dobivamo hrpu nula (oko polovine elemenata).

Neka je p_n polinom stupnja n, zapisan u toj "par–nepar" bazi

$$p_n(x) = \sum_{k=0}^{n} a_{nj} \left(x - \frac{\pi}{2}\right)^j.$$

Za fiksni n, treba minimizirati

$$S = \int_0^\pi |\cos x| \big(\sin x - p_n(x)\big)^2 \, dx \to \min .$$

Složeniji primjer

U izabranoj bazi $\{\varphi_0, \ldots, \varphi_n\}$, iz uvjeta

$$\frac{\partial S}{\partial a_{ni}} = 0, \quad i = 0, \ldots, n,$$

dobivamo linearni sustav za koeficijente, općeg oblika

$$\sum_{j=0}^{m} \langle \varphi_i, \varphi_j \rangle a_{nj} = \langle \varphi_i, f \rangle, \quad i = 0, \ldots, n.$$

Kad uvrstimo sve što treba, sustav glasi

$$\sum_{j=0}^{n} a_{nj} \int_0^{\pi} |\cos x| \left(x - \frac{\pi}{2} \right)^{i+j} dx = \int_0^{\pi} |\cos x| \sin x \left(x - \frac{\pi}{2} \right)^{i} dx,$$

za $i = 0, \ldots, n$.

Složeniji primjer

Izračunajmo potrebne integrale u matrici sustava ($k = i + j$):

$$\int_0^{\pi} \left(x - \frac{\pi}{2}\right)^k |\cos x| \, dx = \left\{ \begin{array}{ll} y = x - \frac{\pi}{2} & x = 0 \ \Rightarrow \ y = -\frac{\pi}{2} \\ dy = dx & x = \pi \ \Rightarrow \ y = \frac{\pi}{2} \end{array} \right\}$$

$$= \int_{-\frac{\pi}{2}}^{\frac{\pi}{2}} y^k |\sin y| \, dy = \left\{ \begin{array}{ll} 0, & \text{za } k \text{ neparan}, \\ 2 \displaystyle\int_0^{\frac{\pi}{2}} y^k \sin y \, dy, & \text{za } k \text{ paran}. \end{array} \right\}$$

Napomena. Neparni koeficijenti su nula, jer je baza pogodno odabrana, tako da koristi činjenicu da je $w(x)$ parna funkcija obzirom na $\frac{\pi}{2}$. Baza sadrži samo "parne" i "neparne" funkcije.

Složeniji primjer

Nađimo rekurziju za integral, kad je k paran i $k > 0$,

$$
\begin{aligned}
s_k := 2\int\limits_0^{\frac{\pi}{2}} y^k \sin y\, dy &= \left\{ \begin{array}{cc} u = y^k & du = k y^{k-1}\, dy \\ dv = \sin y\, dy & v = -\cos y \end{array} \right\} \\
&= 2\left(-y^k \cos y \,\Big|_0^{\frac{\pi}{2}} + k \int\limits_0^{\frac{\pi}{2}} y^{k-1} \cos y\, dy \right) \\
&= \left\{ \begin{array}{cc} u = y^{k-1} & du = (k-1) y^{k-2}\, dy \\ dv = \cos y\, dy & v = \sin y \end{array} \right\} \\
&= 2k y^{k-1} \sin y \,\Big|_0^{\frac{\pi}{2}} - k(k-1) \left(2 \int\limits_0^{\frac{\pi}{2}} y^{k-2} \sin y\, dy \right) \\
&= 2k \left(\frac{\pi}{2} \right)^{k-1} - k(k-1)\, s_{k-2}.
\end{aligned}
$$

Složeniji primjer

Još treba izračunati početni integral, za $k = 0$:

$$s_0 = \int_{-\frac{\pi}{2}}^{\frac{\pi}{2}} |\sin y|\, dy = 2 \int_0^{\frac{\pi}{2}} \sin y\, dy = -2\cos y \,\Big|_0^{\frac{\pi}{2}} = 2.$$

Onda je, redom:

$$s_2 = 4\frac{\pi}{2} - 2s_0 = 2\pi - 4,$$

$$s_4 = 8\left(\frac{\pi}{2}\right)^3 - 12s_2 = \pi^3 - 24\pi + 48,$$

$$s_6 = 12\left(\frac{\pi}{2}\right)^5 - 30s_4 = \frac{3}{8}\pi^5 - 24\pi^3 + 720\pi - 1440.$$

Složeniji primjer

Ostaje još izračunati integrale s desne strane $(k = i)$:

$$t_k := 2 \int\limits_0^{\pi} \left(x - \frac{\pi}{2}\right)^k |\cos x| \sin x \, dx$$

$$= \left\{ \begin{array}{ll} y = x - \dfrac{\pi}{2} & x = 0 \;\Rightarrow\; y = -\dfrac{\pi}{2} \\ dy = dx & x = \pi \;\Rightarrow\; y = \dfrac{\pi}{2} \end{array} \right\} = \int\limits_{-\frac{\pi}{2}}^{\frac{\pi}{2}} y^k |\sin y| \cos y \, dy$$

$$= \left\{ \begin{array}{ll} 0, & \text{za } k \text{ neparan}, \\ 2 \displaystyle\int\limits_0^{\frac{\pi}{2}} y^k \sin y \cos y \, dy = \int\limits_0^{\frac{\pi}{2}} y^k \sin(2y) \, dy, & \text{za } k \text{ paran}. \end{array} \right\}$$

Složeniji primjer

Za parne indekse $k > 0$, s desne strane imamo

$$t_k := \int_0^{\frac{\pi}{2}} y^k \sin(2y)\,dy = \left\{ \begin{array}{ll} u = y^k & du = k y^{k-1}\,dy \\ dv = \sin(2y)\,dy & v = -\cos(2y)/2 \end{array} \right\}$$

$$= -\frac{1}{2}\,y^k \cos(2y)\,\Big|_0^{\frac{\pi}{2}} + \frac{k}{2} \int_0^{\frac{\pi}{2}} y^{k-1} \cos(2y)\,dy$$

$$= \left\{ \begin{array}{ll} u = y^{k-1} & du = (k-1) y^{k-2}\,dy \\ dv = \cos(2y)\,dy & v = \sin(2y)/2 \end{array} \right\}$$

$$= \frac{1}{2}\left(\frac{\pi}{2}\right)^k + \frac{k}{2}\left[\frac{1}{2}\,y^{k-1}\sin(2y)\,\Big|_0^{\frac{\pi}{2}} - \frac{k-1}{2}\int_0^{\frac{\pi}{2}} y^{k-2}\sin(2y)\,dy\right]$$

$$= \frac{1}{2}\left(\frac{\pi}{2}\right)^k - \frac{k(k-1)}{4}\,t_{k-2}.$$

Složeniji primjer

Još treba izračunati

$$t_0 = \int_0^{\frac{\pi}{2}} \sin(2y)\,dy = -\frac{1}{2}\cos(2y)\,\Big|_0^{\frac{\pi}{2}} = 1.$$

Onda je

$$t_2 = \frac{1}{2}\left(\frac{\pi}{2}\right)^2 - \frac{1}{2}\,t_0 = \frac{\pi^2}{8} - \frac{1}{2} = \frac{\pi^2 - 4}{8}.$$

Linearni sustav za koeficijente sada ima oblik

$$\sum_{j=0}^{n} s_{i+j} a_{nj} = t_i, \quad i = 0, \ldots, n.$$

Složeniji primjer

Za $n = 1$ sustav je:

$$\begin{aligned} s_0 a_{10} + s_1 a_{11} &= t_0 \\ s_1 a_{10} + s_2 a_{11} &= t_1. \end{aligned}$$

Kad uvrstimo izračunate s_k i t_k, imamo

$$\begin{aligned} 2 \cdot a_{10} + \qquad\qquad 0 \cdot a_{11} &= 1 \\ 0 \cdot a_{10} + (2\pi - 4) \cdot a_{11} &= 0. \end{aligned}$$

Rješenje tog sustava je $a_{10} = \frac{1}{2}$, $a_{11} = 0$, pa je aproksimacijski polinom

$$p_1(x) = \frac{1}{2}.$$

Složeniji primjer

Za $n = 2$ sustav je:

$$
\begin{aligned}
s_0 a_{20} + s_1 a_{21} + s_2 a_{22} &= t_0 \\
s_1 a_{20} + s_2 a_{21} + s_3 a_{22} &= t_1 \\
s_2 a_{20} + s_3 a_{21} + s_4 a_{22} &= t_2.
\end{aligned}
$$

Ako uvrstimo izračunate veličine, sustav glasi:

$$
\begin{aligned}
2 \cdot a_{20} + {}& 0 \cdot a_{21} + (2\pi - 4) \cdot a_{22} = 1 \\
0 \cdot a_{20} + {}& (2\pi - 4) \cdot a_{21} + 0 \cdot a_{22} = 0 \\
(2\pi - 4) \cdot a_{20} + {}& 0 \cdot a_{21} + (\pi^3 - 24\pi + 48) \cdot a_{22} = \frac{\pi^2 - 4}{8}.
\end{aligned}
$$

Složeniji primjer

Rješenje tog sustava je

$$a_{20} \approx 0.964909552, \quad a_{21} = 0, \quad a_{22} \approx -0.407246447,$$

pa je aproksimacijski polinom

$$p_2(x) \approx -0.407246447\left(x - \frac{\pi}{2}\right)^2 + 0.964909552.$$

Za $n = 3$ dobije se rješenje $p_3 = p_2$ (provjerite sami).

Uočiti bitna olakšanja, uz izbor "par–nepar" baze $(x - \frac{\pi}{2})^j$:

- Zbog parne simetrije težine i zadane funkcije oko točke $\frac{\pi}{2}$,
- u svim polinomima p_n ostaju samo "parni" članovi, tj. koeficijenti uz neparni dio baze su jednaki nula!

Još jedan primjer

Primjer. Ako funkciju f, na intervalu $[0,1]$, aproksimiramo polinomom stupnja n po neprekidnoj metodi najmanjih kvadrata, uz težinu $w(x)=1$, matrica linearnog sustava je

$$M = \begin{bmatrix} s_0 & s_1 & \cdots & s_n \\ s_1 & s_2 & \cdots & s_{n+1} \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ s_n & s_{n+1} & \cdots & s_{2n} \end{bmatrix},$$

pri čemu su

$$s_k := \int_0^1 x^k \, dx = \frac{x^{k+1}}{k+1} \Big|_0^1 = \frac{1}{k+1}.$$

Matrica linearnog sustava je Hilbertova matrica reda $n+1$!

Komentari primjera

U posljednja dva primjera uočili smo sljedeće:

- Ako za bazu biramo funkcije $1, x, x^2, \ldots$, matrica sustava može biti vrlo loše uvjetovana.
- U složenijem primjeru, podizanjem stupnja polinoma mijenjaju se koeficijenti polinoma p_n. Na primjer, a_0 ovisi o stupnju n.

Prethodna dva problema otklanjaju se (= nestaju!), ako se

- za bazu funkcija uzmu ortogonalne funkcije, obzirom na zadani skalarni produkt.

Ortogonalne funkcije

Ortogonalne funkcije i najmanji kvadrati

Linearni sustav za neprekidni problem najmanjih kvadrata je

$$\sum_{j=0}^{m} \langle \varphi_i, \varphi_j \rangle a_j = \langle \varphi_i, f \rangle, \quad i = 0, \ldots, m.$$

Ako φ_i, $i = 0, \ldots, m$, tvore ortogonalni sustav funkcija, onda je

$$\langle \varphi_i, \varphi_j \rangle = 0 \quad \text{za } j \neq i, \quad \langle \varphi_i, \varphi_i \rangle = \|\varphi_i\|^2 > 0.$$

Uvrštavanjem u linearni sustav, izlazi da je matrica sustava dijagonalna. Rješenje tog sustava je (namjerno piše j, a ne i)

$$a_j = \frac{\langle \varphi_j, f \rangle}{\langle \varphi_j, \varphi_j \rangle} = \frac{\langle \varphi_j, f \rangle}{\|\varphi_j\|_2^2}, \quad j = 0, \ldots, m.$$

Uočite da koeficijenti a_j (u aproksimaciji φ) više ne ovise o m!

Variranje m — niz sve boljih aproksimacija

Neka je Φ_m prostor razapet ortogonalnim funkcijama φ_k, za $k = 0, \ldots, m$, uz neki zadani skalarni produkt $\langle\ ,\ \rangle$.

Za zadanu funkciju f, neka je $\varphi^{(m)}$ aproksimacija za f, po pripadnoj metodi najmanjih kvadrata (MLS) u prostoru Φ_m.

U početnom zapisu (za MLS), $\varphi^{(m)}$ je linearna kombinacija funkcija baze

$$\varphi^{(m)}(x) = \sum_{j=0}^{m} a_j \varphi_j(x).$$

Zbog ortogonalnosti baze, koeficijenti a_j ne ovise o m, pa je

$$\varphi^{(m)}(x) = \varphi^{(m-1)}(x) + a_m \varphi_m(x), \quad \text{za } m > 0.$$

To sugerira povećavanje m, dok ne dobijemo dovoljno dobru aproksimaciju za f. Oprez: Uvjet da to "ide" je $\|\varphi_m\|_2 > 0$.

Problemi kod ortogonalnih baza

Ovim oblikom koeficijenata a_j nismo izbjegli sve probleme.

- Tipično, norme $\|\varphi_j\|_2^2$ blago variraju, kad j raste.
- Za koeficijente a_j se očekuje da rapidno padaju (v. dalje).
- Zbog toga se očekuju greške nastale kraćenjem pri računanju skalarnog produkta $\langle \varphi_j, f \rangle$ u brojniku.

Alternativna forma za računanje a_j je

$$a_j = \frac{1}{\|\varphi_j\|_2^2} \left\langle f - \sum_{k=0}^{j-1} a_k \varphi_k, \varphi_j \right\rangle, \quad j = 0, \ldots, m.$$

Navedena suma = prethodna aproksimacija $\varphi^{(j-1)}$ za f, a skalarni produkt te sume s φ_j je nula, zbog ortogonalnosti. Dakle, u brojniku je greška prethodne aproksimacije $\varphi^{(j-1)}$.

Algoritam računanja koeficijenata

Sljedeći algoritam (na razini operacija s funkcijama!) računa ne samo koeficijente a_j, nego i aproksimaciju

$$\varphi^{(m)}(x) = \sum_{j=0}^{m} a_j \varphi_j(x).$$

Računanje koeficijenata i aproksimacija

```
s[-1] = 0;
za j = 0 do m radi {
  a[j] = ⟨f - s[j - 1], phi[j]⟩ / ‖phi[j]‖²₂;
  s[j] = s[j - 1] + a[j] * phi[j];
};
```

Funkcija $\varphi^{(j)}$ izračunata je u `s[j]`, za $j = 0, \ldots, m$.

Projekcija je opet rješenje

Tvrdimo da je greška aproksimacije $f - \varphi^{(m)}$ okomita na sve linearne kombinacije funkcija φ_k, za $k = 0, \ldots, m$.

Dovoljno je pokazati da je greška okomita na svaki φ_k:

$$
\begin{aligned}
\langle f - \varphi^{(m)}, \varphi_k \rangle &= \left\langle f - \sum_{j=0}^{m} a_j \varphi_j, \varphi_k \right\rangle = \langle f - a_k \varphi_k, \varphi_k \rangle \\
&= \langle f, \varphi_k \rangle - a_k \langle \varphi_k, \varphi_k \rangle \\
&= \langle f, \varphi_k \rangle - \frac{\langle \varphi_k, f \rangle}{\langle \varphi_k, \varphi_k \rangle} \langle \varphi_k, \varphi_k \rangle = 0.
\end{aligned}
$$

Dobiveni rezultat ima jednostavno geometrijsko značenje.

- Aproksimacija $\varphi^{(m)}$ je ortogonalna projekcija funkcije f na prostor Φ_m, razapet funkcijama φ_k, za $k = 0, \ldots, m$.

Projekcija je opet rješenje

Iz ortogonalnosti

$$\langle f - \varphi^{(m)}, \psi \rangle = 0,$$

gdje je $\psi \in \Phi_m$ bilo koja linearna kombinacija φ_k, slijedi da je i

$$\langle f - \varphi^{(m)}, \varphi^{(m)} \rangle = 0.$$

Tada, zbog okomitosti, možemo pisati (Pitagorin počak)

$$\|f\|_2^2 = \|f - \varphi^{(m)}\|_2^2 + \|\varphi^{(m)}\|_2^2 = \|f - \varphi^{(m)}\|_2^2 + \left\| \sum_{j=0}^{m} a_j \varphi_j \right\|_2^2$$

$$= \|f - \varphi^{(m)}\|_2^2 + \sum_{j=0}^{m} |a_j|^2 \, \|\varphi_j\|_2^2.$$

Greška rješenja, kad m raste

Iz prethodne relacije slijedi da se greška aproksimacije $\varphi^{(m)}$ može zapisati kao

$$\|f - \varphi^{(m)}\|_2 = \left(\|f\|_2^2 - \sum_{j=0}^{m} |a_j|^2 \, \|\varphi_j\|_2^2 \right)^{1/2}.$$

Ako je zadan niz uklopljenih prostora Φ_m, za $m = 0, 1, \ldots$ (?), što odgovara povećanju m (dok ide), tj. vrijedi da je

$$\Phi_0 \subset \Phi_1 \subset \Phi_2 \subset \cdots ,$$

onda je, iz prethodne relacije, jasno da greške padaju

$$\|f - \varphi^{(0)}\|_2 \geq \|f - \varphi^{(1)}\|_2 \geq \|f - \varphi^{(2)}\|_2 \geq \cdots .$$

Greška rješenja — konvergencija?

Ako je prostora Φ_m beskonačno mnogo, očito je da je norma greške aproksimacije

- monotono padajuća i odozdo ograničena s 0,

pa mora konvergirati.

Pitenje: Mora li norma greške konvergirati u 0?

Odgovor je ne — ovisi o f! Naravno, nužni i dovoljni uvjet da bi norma greške konvergirala u nulu je (Besselova jednakost)

$$\|f\|_2^2 = \sum_{j=0}^{\infty} |a_j|^2 \, \|\varphi_j\|_2^2,$$

što se odmah čita iz oblika greške. To je tzv. konvergencija po normi. Ali, ni tada, ne mora vrijediti uniformna konvergencija.

Ortogonalizacija

Ako je zadan skalarni produkt $\langle\ ,\ \rangle$ i skup funkcija $\widehat{\varphi}_j$ koje su linearno nezavisne, ali nisu ortogonalne u tom produktu,

- $\widehat{\varphi}_j$ ortogonaliziramo korištenjem Gram–Schmidtovog procesa ortogonalizacije (klasičnog ili modificiranog).
- Dobivene ortogonalne funkcije φ_j ne treba normirati!

Ortogonalizacija započinje s:

$$\varphi_0 := \widehat{\varphi}_0.$$

Zatim, za $j = 1, 2, \ldots$, stavimo $\varphi_j := \widehat{\varphi}_j - \widehat{\varphi}_j^{(j-1)}$, ili

$$\varphi_j := \widehat{\varphi}_j - \sum_{k=0}^{j-1} a_{jk}\varphi_k, \quad a_{jk} = \frac{\langle \widehat{\varphi}_j, \varphi_k \rangle}{\|\varphi_k\|_2^2}.$$

Tada je φ_j ortogonalan na sve prethodne φ_k, $k = 0, \ldots, j-1$.

Primjer ortogonalizacije

Primjer. Nađite ortogonalnu bazu za prostor Φ_2 razapet funkcijama $1, x, x^2$, u integralnom skalarnom produktu na intervalu $[-1, 1]$, s težinskom funkcijom $w(x) = 1$.

Rješenje. Skalarni produkt funkcija u i v definiran je s

$$\langle u, v\rangle = \int\limits_{-1}^{1} w(x)u(x)v(x)\,dx = \int\limits_{-1}^{1} u(x)v(x)\,dx.$$

Ovdje je $\widehat{\varphi}_0(x) = 1$, $\widehat{\varphi}_1(x) = x$, $\widehat{\varphi}_2(x) = x^2$.

Prva funkcija u ortogonalnoj bazi jednaka je prvoj zadanoj funkciji, tj.

$$\varphi_0(x) = 1.$$

Primjer ortogonalizacije

Sada je

$$\langle x, \varphi_0 \rangle = \int\limits_{-1}^{1} x \cdot 1 \, dx = (\text{neparnost}) = 0,$$

$$\langle \varphi_0, \varphi_0 \rangle = \int\limits_{-1}^{1} 1 \cdot 1 \, dx = x \,\Big|_{-1}^{1} = 2,$$

pa je

$$a_{10} = \frac{\langle x, \varphi_0 \rangle}{\langle \varphi_0, \varphi_0 \rangle} = \frac{0}{2} = 0.$$

Odatle odmah dobivamo

$$\varphi_1(x) = x - a_{10} \cdot 1 = x.$$

Primjer ortogonalizacije

Za ortogonalni polinom stupnja 2 treba izračunati r_{02} i r_{12}

$$\langle x^2, \varphi_0 \rangle = \int\limits_{-1}^{1} x^2 \cdot 1 \, dx = \frac{x^3}{3} \Big|_{-1}^{1} = \frac{2}{3},$$

$$\langle x^2, \varphi_1 \rangle = \int\limits_{-1}^{1} x^2 \cdot x \, dx = (\text{neparnost}) = 0,$$

$$\langle \varphi_1, \varphi_1 \rangle = \int\limits_{-1}^{1} x \cdot x \, dx = \frac{2}{3},$$

pa je

$$a_{20} = \frac{\langle x^2, \varphi_0 \rangle}{\langle \varphi_0, \varphi_0 \rangle} = \frac{\frac{2}{3}}{2} = \frac{1}{3}, \qquad a_{21} = \frac{\langle x^2, \varphi_1 \rangle}{\langle \varphi_1, \varphi_1 \rangle} = \frac{0}{\frac{2}{3}} = 0.$$

Primjer ortogonalizacije i primjena

Odatle je

$$\varphi_2(x) = x^2 - a_{21} \cdot x - a_{20} \cdot 1 = x^2 - \frac{1}{3}.$$

Primjer. Korištenjem ortogonalnih polinoma izračunatih u prethodnom primjeru, po neprekidnoj metodi najmanjih kvadrata nađite polinome stupnjeva 0 i 1, koji aproksimiraju funkciju

$$f(x) = e^x$$

na intervalu $[-1, 1]$, uz težinsku funkciju $w(x) = 1$.

Jednostavni primjer — ortogonalni polinomi

Rješenje problema najmanjih kvadrata je funkcija

$$\varphi^{(m)} = \sum_{j=0}^{m} a_j \varphi_j, \qquad a_j = \frac{\langle \varphi_j, f \rangle}{\langle \varphi_j, \varphi_j \rangle}, \quad j = 0, 1.$$

Za račun koeficijenata a_j moramo izračunati

$$\langle \varphi_0, \varphi_0 \rangle = \int_{-1}^{1} 1 \cdot 1 \, dx = 2, \qquad \langle \varphi_0, e^x \rangle = \int_{-1}^{1} 1 \cdot e^x \, dx = e - e^{-1},$$

$$\langle \varphi_1, \varphi_1 \rangle = \int_{-1}^{1} x \cdot x \, dx = \frac{2}{3}, \qquad \langle \varphi_1, e^x \rangle = \int_{-1}^{1} x \cdot e^x \, dx = 2e^{-1}.$$

Jednostavni primjer — ortogonalni polinomi

Odatle odmah izlazi

$$a_0 = \frac{e - e^{-1}}{2} = \mathrm{sh}(1), \quad a_1 = \frac{2e^{-1}}{\frac{2}{3}} = 3e^{-1}.$$

Aproksimacija konstantom je

$$\varphi^{(0)}(x) = \mathrm{sh}(1) \cdot \varphi_0(x) = \mathrm{sh}(1) \cdot 1 = \mathrm{sh}(1).$$

Aproksimacija polinomom stupnja 1 je

$$\varphi^{(1)}(x) = \mathrm{sh}(1) \cdot \varphi_0(x) + 3e^{-1} \cdot \varphi_1(x) = \mathrm{sh}(1) + 3e^{-1} \cdot x.$$

To se, naravno, poklapa s već izračunatim rješenjem, koje nije koristilo ortogonalne polinome.

Primjeri ortogonalnih familija funkcija

Trigonometrijske funkcije

Trigonometrijske funkcije

$$\{1, \cos x, \cos 2x, \cos 3x, \ldots, \sin x, \sin 2x, \sin 3x, \ldots\}$$

čine ortogonalnu familiju funkcija na intervalu $[0, 2\pi]$, uz težinsku funkciju $w(x) = 1$.

Pokažimo da je to zaista tako. Neka su $k, \ell \in \mathbb{N}_0$. Tada vrijedi (produkt trigonometrijskih funkcija pretvaramo u zbroj)

$$\int_0^{2\pi} \sin kx \cdot \sin \ell x \, dx = -\frac{1}{2} \int_0^{2\pi} \big(\cos(k+\ell)x - \cos(k-\ell)x\big) \, dx.$$

Sad gledamo posebne slučajeve — je li $k = \ell > 0$ ili ne.

Ortogonalnost trigonometrijskih funkcija

Ako je $k = \ell > 0$, onda je prethodni integral jednak

$$-\frac{1}{2}\left(\frac{\sin(k+\ell)x}{k+\ell} - x\right)\Big|_0^{2\pi} = \pi.$$

Ako je $k \neq \ell$, onda je jednak

$$-\frac{1}{2}\left(\frac{\sin(k+\ell)x}{k+\ell} - \frac{\sin(k-\ell)x}{k-\ell}\right)\Big|_0^{2\pi} = 0.$$

Drugim riječima, vrijedi

$$\int_0^{2\pi} \sin kx \cdot \sin \ell x \, dx = \begin{cases} 0, & k \neq \ell, \\ \pi, & k = \ell, \end{cases} \qquad k, \ell = 1, 2, \ldots .$$

Ortogonalnost trigonometrijskih funkcija

Na sličan način, pretvaranjem produkta trigonometrijskih funkcija u zbroj, možemo pokazati da je

$$\int_0^{2\pi} \cos kx \cdot \cos \ell x \, dx = \begin{cases} 0, & k \neq \ell, \\ 2\pi, & k = \ell = 0, \\ \pi, & k = \ell > 0, \end{cases} \qquad k, \ell = 0, 1, \ldots,$$

te, također, da je

$$\int_0^{2\pi} \cos kx \cdot \sin \ell x \, dx = 0, \qquad k = 0, 1, \ldots, \qquad \ell = 1, 2, \ldots.$$

Fourierov red

Ako periodičku funkciju f, osnovnog perioda duljine 2π, aproksimiramo (u smislu najmanjih kvadrata) redom oblika

$$\frac{a_0}{2} + \sum_{k=1}^{\infty} (a_k \cos kx + b_k \sin kx),$$

onda, množenjem odgovarajućim trigonometrijskim funkcijama i integriranjem, dobivamo izraze za koeficijente

$$a_k = \frac{1}{\pi} \int_0^{2\pi} f(x) \cos kx \, dx, \quad b_k = \frac{1}{\pi} \int_0^{2\pi} f(x) \sin kx \, dx.$$

Prethodni red poznat je pod imenom Fourierov red, a koeficijenti kao Fourierovi koeficijenti.

Fourierov red i najmanji kvadrati

Ako Fourierov red odsiječemo za $k = m$, onda dobijemo tzv. trigonometrijski polinom

$$f_m(x) = \frac{a_0}{2} + \sum_{k=1}^{m} (a_k \cos kx + b_k \sin kx).$$

Taj polinom je

- najbolja aproksimacija u smislu najmanjih kvadrata za f, u klasi trigonometrijskih polinoma "stupnja" manjeg ili jednakog m (prostor dimenzije $2m + 1$).

Uz ortogonalnost trigonometrijskih funkcija (obzirom na integralni skalarni produkt), postoji i diskretna ortogonalnost (integral se zamijeni sumom, po odgovarajućim točkama).

Dodatak: Primjer za najmanje kvadrate, Cholesky i QR

Primjer

Primjer. Diskretnom linearnom metodom najmanjih kvadrata nađite funkciju oblika

$$\varphi(x) = \frac{x+a}{bx+c}$$

koja aproksimira slijedeći skup podataka (točaka):

x_i	0	1	2	3	4
f_i	2.02	0.97	0.82	0.70	0.67

.

Nađite

- aproksimacije i pogreške u čvorovima x_i i
- sumu kvadrata apsolutnih grešaka S.

Primjer — linearizacija

Rješenje nađite korištenjem:

- sustava normalnih jednadžbi i faktorizacije Choleskog,
- QR faktorizacije,
- QR faktorizacije s pivotiranjem stupaca.

Rješenje. Traženi oblik funkcije je nelinearan, pa ga treba linearizirati. To možemo napraviti na više načina.

1. Pomnožimo oblik funkcije φ s $bx + c$ i dobivamo

$$(bx + c)\varphi(x) = x + a,$$

odnosno,

$$-a + b\,x\varphi(x) + c\,\varphi(x) = x.$$

Primjer — linearizacija

2. Ovu funkciju $-a + b\,x\varphi(x) + c\,\varphi(x) = x$ možemo podijeliti s $\varphi(x)$, pa dobivamo drugu linearizaciju

$$-a \cdot \frac{1}{\varphi(x)} + bx + c = \frac{x}{\varphi(x)}.$$

Primijetite da ove dvije linearizacije

- ne moraju (i neće) dati isto rješenje!

Obje pripadaju "grupi" linearizacija oblika

$$D + Eu + Fv = w,$$

gdje je $w = w(u, v)$, uz odgovarajuće supstitucije za u, v, w.

Primjer — sustav normalnih jednadžbi

Prvo riješimo problem korištenjem sustava normalnih jednadžbi i faktorizacije Choleskog.

Za 1. slučaj metoda najmanjih kvadrata ima oblik

$$S = \sum_{i=0}^{n} \big(w_i - (-a + bu_i + cv_i)\big)^2 \to \min,$$

pri čemu su supstitucije za varijable

$$u = x\varphi(x), \quad v = \varphi(x), \quad w = x,$$

a za vrijednosti varijabli u čvorovima

$$u_i = x_i f_i, \quad v_i = f_i, \quad w_i = x_i.$$

Primjer — sustav normalnih jednadžbi

Deriviranjem po sve tri varijable izlazi

$$\frac{\partial S}{\partial a} = -2 \sum_{i=0}^{n} \big(w_i - (-a + bu_i + cv_i)\big)(-1) = 0$$

$$\frac{\partial S}{\partial b} = -2 \sum_{i=0}^{n} \big(w_i - (-a + bu_i + cv_i)\big) u_i = 0$$

$$\frac{\partial S}{\partial c} = -2 \sum_{i=0}^{n} \big(w_i - (-a + bu_i + cv_i)\big) v_i = 0.$$

Primjer — sustav normalnih jednadžbi

Odavde dobivamo simetrični, pozitivno definitni linearni sustav

$$\begin{bmatrix} (n+1) & -\sum_{i=0}^{n} u_i & -\sum_{i=0}^{n} v_i \\ -\sum_{i=0}^{n} u_i & \sum_{i=0}^{n} u_i^2 & \sum_{i=0}^{n} u_i v_i \\ -\sum_{i=0}^{n} v_i & \sum_{i=0}^{n} u_i v_i & \sum_{i=0}^{n} v_i^2 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} a \\ b \\ c \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} -\sum_{i=0}^{n} w_i \\ \sum_{i=0}^{n} u_i w_i \\ \sum_{i=0}^{n} v_i w_i \end{bmatrix}.$$

Primjer — sustav normalnih jednadžbi

Kad uvrstimo zadane podatke, za 1. slučaj dobivamo linearni sustav $Mx = d$, gdje je

$$M = \begin{bmatrix} 5 & -7.39 & -5.18 \\ -7.39 & 15.2229 & 5.5513 \\ -5.18 & 5.5513 & 6.6326 \end{bmatrix}, \quad d = \begin{bmatrix} -10 \\ 21.27 \\ 7.39 \end{bmatrix}.$$

Faktorizacija Choleskog matrice M je $M = R^T R$, uz

$$R \approx \begin{bmatrix} 2.2360679775 & -3.3049084707 & -2.3165664247 \\ & 2.0737598704 & -1.0149391114 \\ & & 0.4858174557 \end{bmatrix}.$$

Primjer — sustav normalnih jednadžbi

Sad moramo još riješiti dva trokutasta sustava:

$$R^T y = d, \quad Rx = y.$$

Rješenja prvog, pa drugog sustava su

$$y \approx \begin{bmatrix} -4.4721359550 \\ 3.1295812465 \\ 0.4247159232 \end{bmatrix}, \quad x \approx \begin{bmatrix} 1.7685862981 \\ 1.9369990502 \\ 0.8742294419 \end{bmatrix}.$$

Prema tome, rješenje za parametre u 1. slučaju je

$$a = 1.7685862981,$$

$$b = 1.9369990502,$$

$$c = 0.8742294419.$$

Primjer — sustav normalnih jednadžbi

Vrijednosti u čvorovima dobivamo tako da uvrstimo x_i u $\varphi(x)$

$$\varphi(x_i) = \frac{x_i + 1.7685862981}{1.9369990502 x_i + 0.8742294419},$$

pripadne greške su $f_i - \varphi(x_i)$, a zbroj kvadrata grešaka je

$$S = \sum_{i=0}^{4} (f_i - \varphi(x_i))^2.$$

Izračunajte sami!

Primjer — sustav normalnih jednadžbi

Za 2. slučaj treba uvesti supstitucije za varijable

$$u = -\frac{1}{\varphi(x)}, \quad v = x, \quad w = \frac{x}{\varphi(x)},$$

i vrijednosti varijabli u čvorovima

$$u_i = -\frac{1}{f_i}, \quad v_i = x_i, \quad w_i = \frac{x_i}{f_i}.$$

Metoda najmanjih kvadrata imat će oblik

$$S = \sum_{i=0}^{n} \big(w_i - (au_i + bv_i - c)\big)^2 \to \min\,.$$

Primjer — sustav normalnih jednadžbi

Pripadni linearni sustav glasi $Mx = d$, gdje je

$$M \approx \begin{bmatrix} 7.0636 & -13.7258 & -5.6666 \\ -13.7258 & 30 & 10 \\ -5.6666 & 10 & 5 \end{bmatrix}, \quad d \approx \begin{bmatrix} -19.0704 \\ 42.6467 \\ 13.7258 \end{bmatrix}.$$

Rješenje za parametre u 2. slučaju je

$$\begin{aligned} a &= 1.7522057170, \\ b &= 1.9387446017, \\ c &= 0.8534831289. \end{aligned}$$

Ova rješenja se ponešto razlikuju od prethodnih!

Primjer — QR faktorizacija

Riješimo sad 1. slučaj korištenjem QR faktorizacije. Uvrštavanjem točaka (x_i, f_i) u

$$-a + b\,x\varphi(x) + c\,\varphi(x) = x,$$

dobivamo

$$-a + bx_i f_i + cf_i = x_i, \quad i = 0, \ldots, 4,$$

pa su A i b iz problema minimizacije jednaki

$$A = \begin{bmatrix} -1 & 0.00 & 2.02 \\ -1 & 0.97 & 0.97 \\ -1 & 1.64 & 0.82 \\ -1 & 2.10 & 0.70 \\ -1 & 2.68 & 0.67 \end{bmatrix}, \qquad b = \begin{bmatrix} 0 \\ 1 \\ 2 \\ 3 \\ 4 \end{bmatrix}.$$

Primjer — QR faktorizacija

Skraćena forma QR faktorizacije od A je $A = Q_0 R_0$, gdje je

$$Q_0 \approx \begin{bmatrix} -0.4472135955 & -0.7127151128 & 0.5364927787 \\ -0.4472135955 & -0.2449656815 & -0.6476203098 \\ -0.4472135955 & 0.0781189772 & -0.2814102151 \\ -0.4472135955 & 0.2999382951 & -0.0650056784 \\ -0.4472135955 & 0.5796235221 & 0.4575434246 \end{bmatrix},$$

$$R_0 \approx \begin{bmatrix} 2.2360679775 & -3.3049084707 & -2.3165664247 \\ & 2.0737598704 & -1.0149391114 \\ & & 0.4858174557 \end{bmatrix}.$$

Uočite: $R_0 = R$ iz faktorizacije Choleskog za $M = A^T A$.

Primjer — QR faktorizacija

Desna strana linearnog sustava je $Q_0^T b$, gdje je

$$Q_0^T b \approx \begin{bmatrix} -4.4721359550 \\ 3.1295812465 \\ 0.4247159232 \end{bmatrix}.$$

Rješenje trokutastog sustava $R_0 x = Q_0^T b$ je

$$x \approx \begin{bmatrix} 1.7685862981 \\ 1.9369990502 \\ 0.8742294419 \end{bmatrix}$$

Napravite isto sami za drugu linearizaciju.

Primjer — QR faktorizacija s pivotiranjem

Ako napravimo QR faktorizaciju s pivotiranjem stupaca, dobit ćemo $AP = Q_0 R_0$, gdje je poredak stupaca $p = [2, 3, 1]$,

$$Q_0 \approx \begin{bmatrix} 0.0000000000 & 0.9409894604 & 0.3321538334 \\ 0.2486125437 & 0.2870820614 & -0.7315708741 \\ 0.4203346099 & 0.1033900358 & -0.3129274676 \\ 0.5382333419 & -0.0306530483 & -0.0596152612 \\ 0.6868882649 & -0.1431559168 & 0.5029913595 \end{bmatrix},$$

$$R_0 \approx \begin{bmatrix} 3.9016534956 & 1.4228070243 & -1.8940687604 \\ & 2.1466765410 & -1.1576525926 \\ & & 0.2689684102 \end{bmatrix}.$$

Primjer — QR faktorizacija s pivotiranjem

Desna strana linearnog sustava je $Q_0^T b$, gdje je

$$Q_0^T b \approx \begin{bmatrix} 5.4515348490 \\ -0.1707206788 \\ 0.4756938448 \end{bmatrix}.$$

Dobiveno rješenje trokutastog sustava $R_0 x' = Q_0^T b$ je

$$x' \approx \begin{bmatrix} 1.9369990502 \\ 0.8742294419 \\ 1.7685862981 \end{bmatrix}.$$

Primjer — QR faktorizacija s pivotiranjem

Sad još treba vratiti x u "pravi poredak". Budući da je finalni pivotni vektor bio $p = [2, 3, 1]$, to odgovara matrici permutacije

$$P = \begin{bmatrix} 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \\ 1 & 0 & 0 \end{bmatrix}.$$

Pravo rješenje x dobit ćemo kao

$$x = P^T x' = \begin{bmatrix} 1.7685862981 \\ 1.9369990502 \\ 0.8742294419 \end{bmatrix}.$$